

QUAN ENCARA NO HI HAVIA TORROELLA

*«El estudio serio y completo del poblado romano en
nuestras tierras está por hacer». Pere Blasi, Llibre de
la festa, 1928.*

L'Arqueologia ha estat des de fa molts anys a Torroella una activitat practi-
cada amb una gran tradició i empena: així d'ençà les primeres notícies que
Pella i Forgas dóna sobre la Fonollera el 1883 i de la descoberta del Cau dels
Ossos, s'han succeït una sèrie de treballs interessantíssims principalment als
Caus del Duc de Torroella i d'Ullà i al poblat de la Fonollera, que han posat
de manifest la importància d'aquests jaciments per al coneixement dels perío-
des Paleolític i l'Edat del Bronze.

No és però la meua intenció tractar d'uns aspectes ja coneguts de la nostra
arqueologia, sinó donar a conèixer una època encara força fosca i oblidada.
Em referiré als períodes ibèric i romà, que comprenen una cronologia que va
des del segle VI a.C. fins a les primeres notícies de Torroella al segle IX d.C.
Com pot veure's és un treball molt ambiciós tenint en compte els pocs estudis
que s'han dut a terme: per aquest motiu la majoria d'arguments són tractats
a nivell d'hipòtesi, esperant que una prompta investigació afirmi o negi la seva
validesa.

Dins la investigació s'han de destacar els treballs sempre suggerents del
mestre Pere Blasi que es trobà captivat per la riquesa romana de la zona. Fruit
d'aquell interès en fou el seu article «La Torroella romana» de l'any 1928 al Lli-
bre de la Festa, on exposa els llocs més importants de troballes romanes. Pot-
ser la millor qualitat d'un bon mestre és la formació de bons alumnes: així, per
obra dels senyors Àlvar Geli i Josep Vert es continuà la recollida i estudi de
materials.

*«Aquesta tasca de sortir al camp en hores de classe i comptar amb la confiança del
mestre en una feina que ens agradava fou l'inici de la preocupació nostra vers l'Arqueo-
logia». (J. Vert, 1982).*

Finalment l'activitat de recerca represa amb el *Centre d'Estudis* ha quedat
aturada trencant-se aquesta línia de treball.

L'objectiu principal en els propers anys ha de ser, doncs, la renovació dels
treballs amb un caire més sistemàtic que ens permeti d'una banda un major

coneixement del nostre passat i també evitar la destrucció massiva que s'està produint avui en el nostre patrimoni.

Dividiré el treball en tres apartats: una aproximació a l'entorn fa uns 2.000 anys; el Montgrí i la Plana del Baix Ter entre dos grans centres: Ullastret i Emporion; i un estudi dels jaciments i les seves característiques.

L'entorn

És encara un aspecte confús i poc estudiat. Basant-se en l'*Ora Marítima* de l'escriptor llatí Aviè (s. IV), que és una descripció poètica del litoral mediterrani que pren de referència un periple grec o cartaginès del segle VI a.C., alguns historiadors¹ han estudiat el pas de l'Ora Marítima al nostre litoral i, atenent-se al que diu Aviè, una vegada passat l'actual Begur...

«i en gran extensió penetra el mar en la còncava Terra»

...han suposat que el mar arribaria fins ben a prop de Torroella.

Els recents treballs geològics fets a la plana² han aportat a l'arqueologia una altra visió: sembla que fa 2.000 anys aquest indret es trobaria en un procés d'ompliment per l'aportació dels alluvions del Ter i del Daró. Així la plana, avui agrícola molt fèrtil, tindria a l'antiguitat dues zones ben diferenciades: una zona omplerta amb uns límits imprecisos que podríem suposar fins el camp de sitges del paratge del Mas Cassà (núm. 16 del mapa) i una àrea en procés d'ompliment coberta d'aigües més o menys depenent de la dinàmica fluvial i de l'acció del mar.

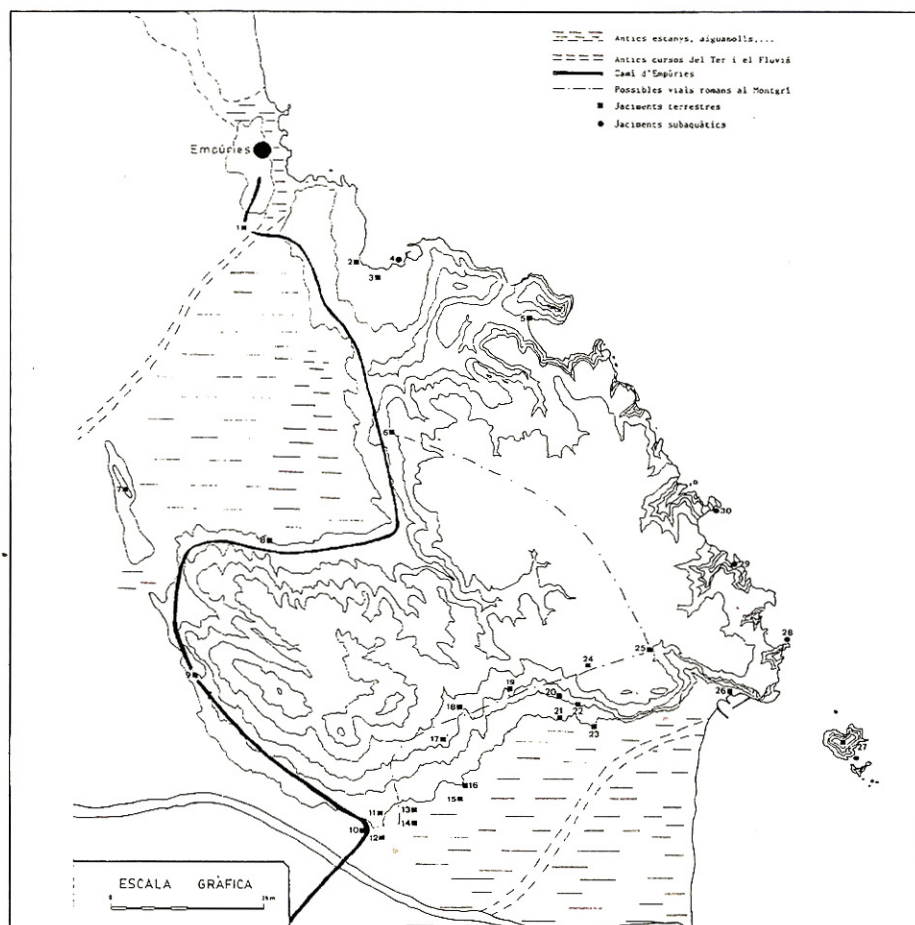
El golf que descriu Aviè podria relacionar-se amb un període de gran nivell d'aigües a la plana, la qual cosa donaria la idea d'un fals golf.

La majoria de jaciments arqueològics es troben als vessants, allunyats de les zones baixes en bona part cobertes d'aiguamolls. De comprovar-se sistemàticament la manca d'establiments a la plana, podríem relacionar la tendència a establir-se als llocs enturonats amb un impediment natural. De moment però, ho hem d'apuntar com a hipòtesi, esperant els resultats d'una prospecció sistemàtica a la plana.

La reconstrucció de l'entorn antic és clau per conèixer les possibilitats i les limitacions que l'home va trobar en el desenvolupament de les seves activitats. Per això els treballs d'arqueologia han de completar-se amb estudis geològics (reconstrucció del medi físic) i biològics (reconstrucció de l'entorn vegetal) per redescobrir l'arqueologia del paisatge.

El Montgrí i la plana entre dos grans centres: Emporion i Ullastret

El massís del Montgrí i la plana del Baix Ter es trobaven en una immillorable posició al llarg del període iber i romà. A tan sols 15 km. del nucli de Torroella, colons provinents de Massilia (actual Marsella), funden al segle VI a.C., l'enclau

Els jaciments d'època ibèrica i romana.

Ibèric Plè (segles V-III a.C.)

22. Mas Solei

Íber-romà (segles III - I a.C.)

6: El Palau

16: Paratge del Mas Cassà

20: Vinya d'en Xarlan

21: Torre Gran

Vil·lae: a partir del 100 a.C.

14: Camp de la Gruta

13: Puig d'en Nator

10: Hortes d'en Ramí i d'en Solés.

11: Sta. Maria del Mar

Jaciments subaquàtics

27: Illes Medes

28: Punta Salines

29: Illa Pedrosa

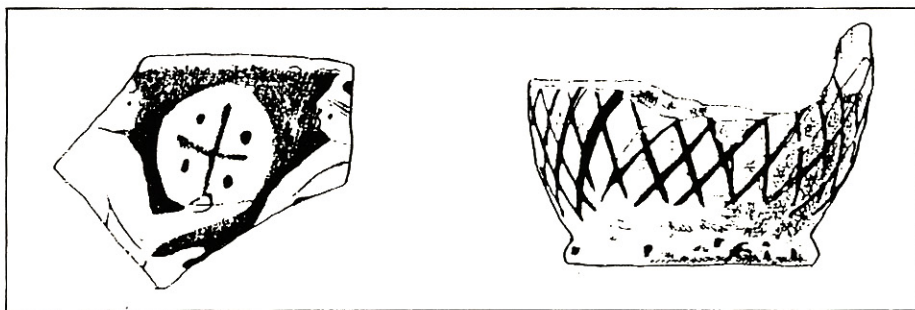
A la resta els calen estudis més sistemàtics per poder-los incloure dins d'un període o un altre.

comercial d'Emporion. 10 km. al sud, al mateix segle ja tenim notícies del funcionament d'un dels poblats ibèrics més importants de Catalunya: Ullastret.

L'establiment dels colons a Emporion obeeiria a unes raons comercials molt clares: l'intercanvi dels seus productes manufacturats (ceràmica, objectes metàl·lics, etc., sovint de baixa qualitat), per productes agraris dels nadius (especialment blats), que els grecs vendrien llavors a les seves metròpolis.

La relació entre les cultures dels pobles «de mar enllà», no sols grecs sinó també fenicis, cartaginesos i etruscs, amb els nadius fou tan estreta que va transformar els seus hàbits i la seva manera de viure. Així, el poblat d'Ullastret s'embeleix amb elements grecs: una àgora (centre comercial d'una ciutat grega), una àrea de temples, es comença a utilitzar la moneda entre els ibers, etc.

D'aquest moment que anomenarem ibèric ple (segles V-III a.C.), hem de destacar el conjunt del Mas Solei (núm. 22 del mapa) situat als faldars del Montgrí. La troballa de materials importats (ceràmica àtica, àmfora de tipus púnic-ebusità, etc.), són prova d'aquell contacte que hem enunciat abans. Hem d'imaginar, doncs, als ibers del Mas Solei acudint als mercats tant del poblat d'Ullastret com d'Empúries on intercanviarien els seus productes agraris i ramaders per productes dels pobles colonials.

Ceràmiques àtiques del Mas Solei (segle V o IV a.C.). Dibuix de J. Vert.

L'estudi d'aquesta estació ha de ser un dels principals objectius quan es repregui l'activitat arqueològica en el nostre terme, car es tracta d'un jaciment corresponent a un període de canvi molt interessant i alhora poc conegut de l'arqueologia a Catalunya, que ens informaria de la manera de viure d'aquests ibers i les transformacions reals que va comportar el seu contacte amb cultures més desenvolupades.

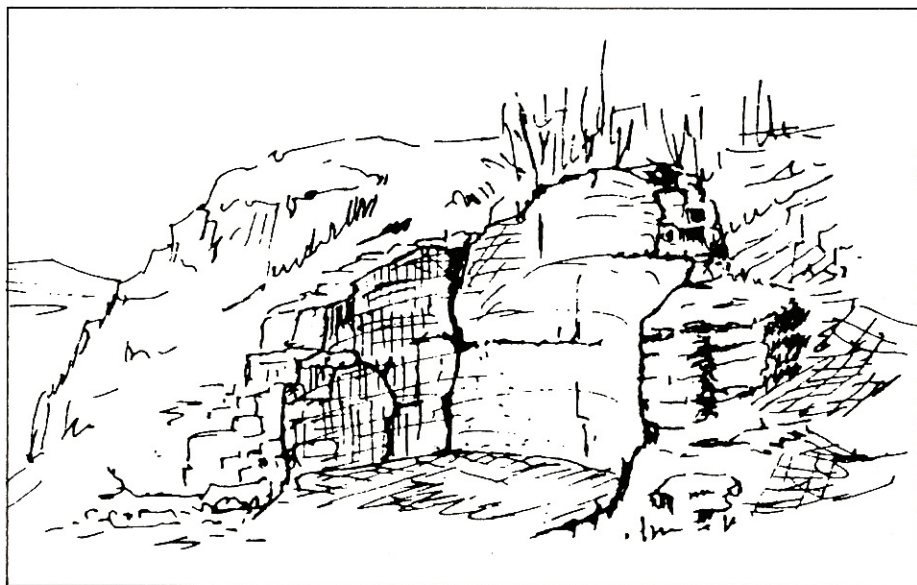
En arribar el segle III a.C., s'observa un canvi: la progressiva davallada d'Ullastret davant la puixança econòmica d'Emporion. Això es fa molt evident visitant la polis grega. Així, la majoria d'edificis públics, a imitació de les grans ciutats gregues, són contemporanis d'aquest període: una nova àgora, complementada per una stoà (lloc comercial i d'esbarjo); temples d'Esculapi i Serapis, reflex de la prosperitat i prestigi d'Emporion a la Mediterrània —prosperitat que augmentarà encara amb la presència romana, que convertirà la ciutat en un dels ports més importants de la península fins el segle I a.C.

D'aquest intens tràfic comercial ens n'informa la quantitat de vaixells enfonsats a les nostres costes que mai arribaren a port: Cala Pedrosa, Punta Salines³. D'altra banda, la puixança econòmica d'Emporion sembla anar lligada al desenvolupament dels jaciments ibèrics a l'àrea d'estudi, atesa la multiplicació d'establiments en el període anomenat ibero-romà, segles III-I a.C., (vegi's mapa).

Amb l'establiment a Emporion de la ciutat romana al voltant del 100 a.C., té lloc l'última gran transformació del «rerapaís» emporità de la mà de la nova potència indiscutible a la Mediterrània: Roma. Ja feia alguns anys que a Itàlia s'havia desenvolupat un nou sistema d'explotació agrària, la villa. L'enriquiment d'un sector de la societat romana havia produït la paulatina desaparició de la petita propietat i la concentració en unitats majors, freqüentment treballades per esclaus. Els béns produïts (principalment oli i vi) no es dedicaven enterament a l'autoabastiment sinó que bona part es comerciaven arreu de la Mediterrània en grans contenidors, àmfores, que es troben en molts dels jaciments de la nostra àrea.

Una vegada fundada l'Empúries romana, nouvinguts d'Itàlia reproduïen el sistema tipus villa a la península Ibèrica. Així, d'Emporion sorgeix un nou tipus d'explotació de concepció diferent al petit establiment ibèric que cobrirà tota la seva àrea d'influència. D'aquest moment són les principals vil·les conegudes: Camp de la Gruta, la villa recentment excavada dels Tolegassos a Viladamat, etc.

Poc a poc l'antiga explotació ibèrica va perdent importància i sembla quedar eclipsada per aquest nou tipus d'hisenda al camp. És el que l'arqueòleg Josep M. Nolla ha anomenat «gran canvi» i l'inici de la romanització.

Santa Maria del Mar. Restes de la cisterna romana. Còpia d'una fotografia de Vicens Bofill, publicada per Pere Blasi el 1928.

Els jaciments

Si en el mapa observem la situació dels assentaments antics hi veurem dues tendències: els jaciments pertanyents als períodes ibèric ple i ibero-romà (VI a.C. - I a.C.), es troben els vessants del Montgrí en llocs elevats i poc aptes per a una agricultura extensiva, allunyats de les zones baixes que suposem cobertes en bona part d'aiguamolls. Recentment l'arqueòleg J. Casas⁴ ha observat la mateixa pauta a l'àrea compresa entre Emporion i la vila dels Tolegassos (Viladamat). Els pocs establiments ibèrics a la plana s'han d'atribuir a camps de sitges (magatzems de gra) com sembla ser el cas del paratge del Mas Cassà (núm. 15 del mapa).

En arribar l'any 100 a.C. notem un canvi de tendències: apareixen les villae, més assentades a la plana, amb l'abandonament paulatí dels llocs enturonats, poc aptes per al desenvolupament d'un tipus d'agricultura i ramaderia amb tendència al latifundisme. (Camp de la Gruta, núm. 12 del mapa).

Per fer-nos una idea més clara dels dos tipus d'assentament veurem un exemple de cada un d'ells: la Vinya d'en Xarlan (pel que fa al moment ibèric) i el Camp de la Gruta (moment romà).

LA VINYA D'EN XARLAN

Excavació al dipòsit d'aigua de la Vinya d'en Xarlan.

És un jaciment complex. Situat a una cota més elevada que la Torre Gran, la terrissa ibèrica, romana i medieval s'estén en gran extensió. El pendent del terreny i l'acció de les aigües torrencials han escampat els materials en una direcció nord-sud. El jaciment doncs s'ha de buscar en una cota més elevada, tal com ho demostra la troballa d'un dipòsit d'aigua. Al moviment natural dels materials hem d'afegir l'acció de l'home. En època moderna, s'hi fan uns murs de contenció per evitar l'esllavissament de terres. El pagès va agafar per fer aquests murs els materials antics que va trobar al seu voltant: molins, terrissa, etc.

Els materials trobats fins ara donen una cronologia del jaciment del segle III a.C. a l'I d.C.

Amb l'ajut dels materials trobats podem intentar una reconstrucció d'algunes de les activitats de l'assentament. La troballa de molins per moldre gra i de grans contenidors «dolia» per emmagatzemar-lo ens informen indirectament del conreu de cereals. Així també, la gran quantitat de teules donen a conèixer que l'activitat agrària estaria centralitzada en un habitatge que encara no hem trobat. La casa tindria diverses dependències: vivenda (troballa de ceràmiques d'ús quotidià), lloc per emmagatzemar les dolia i un forn per fer els estris agraris i de manteniment de la vivenda (claus de ferro, de bronze, plom, etc.). Per últim hi ha una aportació natural d'aigua dels torrents de la muntanya, complementada amb l'ús d'almenys un dipòsit. (Vegeu la foto).

La petja de Roma és ja molt evident en tot el que s'ha dit si tenim en compte que l'emmagatzematge amb dolia és una pauta romana oposada al vell sistema de camps de sitges ibèric. No obstant, l'emplaçament de la Vinya recorda encara l'assentament als vessants (Mas Solei, Torre Gran, etc.) tan característic del període ibèric.

A la darrerria del segle I d.C. sembla començar l'abandó de l'establiment ja que es nota la manca de materials ceràmics posteriors. Tot aquest corpus d'informació fa de la Vinya d'en Xarlan un dels jaciments que s'han de preservar per al seu estudi en detall.

EL CAMP DE LA GRUTA

És una de les vil·les més importants de Catalunya. Al seu estudi s'hi han dedicat tant arqueòlegs nacionals com estrangers. Es tracta d'un assentament més proper a la plana, fora de les antigues àrees d'aiguamolls, ben comunicada per mar (a menys de 5 km.) i enllaçada per terra amb les principals ciutats i vil·les del país a través del camí d'Empúries. (Vegeu el mapa).

L'aprovisionament d'aigua vindria donat per l'existència de dos torrents alimentats pels manantials dels vessants del Mont Pla i del Coll d'en Garrigàs; tenim també la prova d'emmagatzematge d'aigua per a la vil·la; fins fa pocs anys es conservava al Camp de la Gruta una cisterna rectangular amb volta de canó d'unes dimensions peculiars: 13 m. de llargada per 3 d'amplada, que permetia un abastament constant d'aigua als habitants de la vil·la.

Una anàlisi dels materials posa al descobert una gran vil·la amb dos tipus de dependències: les del propietari i familiars, que combinen la seva estada

Interior de la gruta. Còpia de Josep Vert d'un dibuix d'Àlvar Geli.

a la ciutat amb la villa, on s'hi troben els materials més nobles: marbres, mosaics, parets bellament decorades, etc; i les dependències «industrials» i comunals: premses d'oli i vi, magatzems, camps de dolia, dipòsits d'eines, estables, habitacions per a esclaus, etc.

La durada de la villa és molt gran: les primeres notícies són de la darrerria del segle I a.C. i té una continuïtat fins al segle VI o VII d.C.⁵. Una durada tan llarga, però, ha de ser estudiada amb compte. Caldria una excavació per veure l'evolució de la villa al llarg del temps i la seva adaptació als canvis econòmics que tingueren lloc a l'Imperi.

Fins ara s'ha vist la importància dels centres d'Ullastret i sobretot d'Empúries en el desenvolupament de les seves àrees d'influència. No obstant, Empúries, ja a la darrerria del segle I d.C., perd la importància econòmica que jugà per l'obertura de nous centres que, com Narbona, Barcino i Tarraco, aviat eclipsaran el seu paper monopolitzador del comerç mediterrani a Hispània. La davallada de la ciutat queda ben palesa quan al segle III d.C. s'abandona la ciutat romana (massa gran) i es passa al nucli de St. Martí d'Empúries.

A partir d'aquest moment comencen les llacunes en el coneixement. Les vil·les articulades amb un eix a la ciutat poden sobreviure quan aquesta perd importància? La villa del Camp de la Gruta és l'únic jaciment clar a la zona on es pot demostrar una continuïtat fins al VI o VII d.C.

Fins el 833, no tenim cap informació del nostre terme. El 879, apareix per primera vegada el nom de Torroella en un document, en el qual també es parla

de Bellcaire i Ullà (amb noms antics). La referència a la «villa Torrocella» del segle IX ens posa en una incògnita fins ara no desvetllada. És Torroella una villa que ha perviscut amb el pas dels segles, encara que amb transformacions, o bé es tracta de llocs de nova planta durant l'època de repoblament motivat per la reorganització de la Marca Hispànica⁶. La incògnita esdevé fins i tot «torturadora» en paraules de Pere Blasi, tenint en compte la recent troballa de materials ibèrics al nucli de la vila de Torroella.

Conclusions

L'objectiu d'aquest treball és mostrar un període força oblidat en els estudis arqueològics a casa nostra. La riquesa i importància d'aquest és, com s'ha vist, clau per a l'enteniment de molts processos històrics encara obscurs. L'estudi i excavació d'alguns dels nostres jaciments contribuiria al millor coneixement general dels períodes ibèric i romà.

Malgrat tot, aquest patrimoni es troba avui en perill. Des d'aquí vull convidar a tots els interessats a col·laborar en les activitats que es porten a terme al Museu i a comunicar les troballes i especialment a les Institucions perquè s'esmercin en les tasques de preservació del nostre patrimoni.

Deixeu-me acabar amb unes frases de Pere Blasi...

«Sirva esta aportación para dar un grito de alerta; para recomendar que no sean profanadas nuestras reliquias arqueológicas; para suplicar que sea conservada y respetada la Gruta de Torroella, la cual tenga acaso un valor hasta hoy insospechado; para recomendar que todos ayuden a forjar esta interesante y nueva anilla de la brillante historia de Torroella por tantos motivos venerable».
(Pere Blasi, 1928, *Llibre de la Festa Major*)

Antoni Roviras

Notes

1. MARQUÈS CASANOVAS, Jaime: La Costa Brava Ampurdanesa vista hace 2.500 años, a «Revista de Girona», 1964.
VERT PLANAS, J: Trilogia Romana: L'Orla Marítima de R.F. Aviè, La Vinguda de Cató i els Textos de T. Livi, i Vials romans al Montgrí. «Papers del Montgrí», 1982 (no publicats).

2. MAS, J. - PALLÍ, LL - BACH, J.: Geologia de la Plana del Baix Empordà. «Estudis del Baix Empordà» núm. 8, 1989.
3. FOERSTER, F.: Descripción general de los trabajos realizados en el yacimiento submarino ante Isla Pedrosa a «Inmersión y Ciencia», núms. 8 i 9, Barcelona 1975. FOERSTER, F. i PASQUAL, R.: Yacimientos arqueológicos en Punta Salinas, a «Revista de Girona», 15. 1961.
4. CASAS i GENOVER, J: L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Centre d'investigacions arqueològiques. Girona. 10. Sèrie Monogràfica. 1990.
5. NOLLA I BRUFAU, J. Ma.: Ceràmiques africanes i materials d'importació baix-imperials del jaciment del Camp de la Gruta, a «Estudis sobre temes del Baix Empordà», 1988.